

Alguns aspectes de la vida íntima d'Alfons el Magnànim*

Discurs llegit el 3 de maig de 1923
en la VII Festa Anual de l'Institut

FRANCESC MARTORELL

Membre de la Secció Històrico-Arqueològica

M'escau enguany de parlar en aquesta festa nostra acostumada, no per propi voler, mes per encàrrec de l'Institut que no m'era possible refusar, bé que, fet a altra mena de treballs, més obscurs i pacients, em sabés inhàbil i poc traçut per dur a terme aquest com voldria i caldria. M'ha mogut encara a acceptar-lo el saber que podia confiar en la vostra segura benvolença.

Jo tractaré aquí breument d'Alfons IV de Catalunya, V d'Aragó, dit generalment Alfons el Magnànim. No vull parlar del guerrer, ardit i sortat, que posà el peu en terra africana, del conquistador del regne de Nàpols, verger d'Itàlia; ni del polític subtil i profund que regia els destins d'una gran part d'Europa, del qui sabé posar sobre el cap d'un seu conseller, el jurista Alfons de Borja, la tiara encara tèbia dels polsos enfebrats del papa Nicolau, l'amador de les arts i dels llibres.

Jo voldria bonament exposar algun dels aspectes de la seva vida íntima, fer viure davant vostre, per un moment, la figura interessant, complexa i contradictòria d'aquest home, un dels més representatius del Renaixement.

* Publicat a *La Publicitat* del 5 de maig de 1923.

Insistia contínuament el professor Finke, en un curset donat de poc a l'Institut, en la necessitat d'aplicar als fets històrics un criteri històric: els pesos i les mides que avui ens serveixen per a judicar els fets i la gent d'ara, ens farien equivocar si volguéssim emprar-los per al coneixement del passat. Cal que adaptem el nostre esperit al dels temps que volem conèixer, els nostres sentits al seu gust, el nostre pensament a les seves idees. Aquest criteri, sempre necessari, ho és més encara quan es tracta d'estudiar la gent del quatre-cents, la gent del Renaixement.

El Renaixement! Aquest mot, tan ple de coses que s'escorren i s'escapen i vessen si volem encloure-les dins els límits precisos d'una definició concreta, com s'esmuny l'aigua dels dits de l'infant que vol agafar-la amb les mans: barreja d'infantilisme i senectut; idees velles que es desplomen i fan trontollar amb la seva caiguda totes les altres; el món antic que s'aboca de sobte, i els homes que el volen fer reviure sense adonar-se que els grecs i els romans són ja morts i enterrats; ulls que s'obren meravellats davant les belles coses abans insospitades i miren sense veure-les les que han aixecat les mans dels avis; Venus amb cara de Madona; candorós impudor... Això i tantes altres coses encara és el Renaixement, romanticisme de l'antiguitat, com va dir tan feliçment l'enyorat Pijoan!

És enmig d'aquest món que es mou el rei Alfons; és en el ple d'aquesta febre que passa la seva vida, que per a nosaltres fóra, si no ho tinguéssim sempre present, incompreensible i obscura. Davant d'aquest tapís virolat de tots els colors cal que el vegem, si volem conèixer-lo amb justesa.

Tots coneixeu el seu aspecte: el bust de Siena, la miniatura del Vaticà, el relleu de Madrid, les medalles d'aquell gran psicòleg que era el Pisanello, potser la taula de sant Cugat, del nostre Museu, ens han conservat la seva figura que presideix encara a Nàpols, bé que malmesa pel temps, l'arc del seu triomf. Alt i ben plantat; proporcionat de membres; mans nervioses i fortes, de dits afinats; cara afaitada; cabells llargs que tapen el front i s'aixequen als polsos i baixen novament cobrint part de l'orella, com era aleshores usança; barba arrodonida; llavis grossos i sensuals; nas corbat com bec d'au de presa; pàl·lid, ulls profunds d'esguard penetrant, agut com una espasa.

Era en el vestir d'una gran sobrietat i de rara elegància. Amava els velluts foscos («lo mellor e pus fins vellut negre»), el domàs florentí, les sedes d'Orient que li venien de Xipre o li portaven de Damasc i Venècia. Duia generalment una cota o jupó negre i unes calces ajustades, seguint la moda del temps, de cordellat també negre o de grana; l'or i les perles animaven la fosquedat de la roba i l'ennoblien més encara. Quinze experts brodadors passaven dues setmanes «per lavorar e brodar de perles una cota de vellut negre». Mestres catalans, italians i francesos tallaven i cosien els seus vestits.

Veus aquí un encàrrec que feia al seu cambrer:

Manam-vos que encontinent comprats vellut negre per un jupó e aquell nos fets tallar a mestre Rubí, o, en defalliment seu, a Colí, e, si cas és que negú d'aquests no sien aquí, fets-los tallar

al millor sastre o juponer d'aquesta ciutat... cordat davant, amb anelletes d'or al collar e als punys e ab mànegues estretes... e prestament trametets-nos lo sastre qui l'haurà tallat ab lo millor brodador de Barcelona... per ço que prenga mida e mesura de les robes que ens volem fer.

Altres vegades el jupó és substituït pel gonell, de coll i mànegues ajustades, i que cau en amples plecs fins als peus. A l'hivern, encara, un ample mantell l'abriga, amb gires de marts o d'ermis, folrat de drap de Reims o de Londres. Rarament deixa els colors foscos pel setí blau o el carmesí avellutat, brocat d'or.

Per les festes de nostra Dona sol portar vestits blancs, brodats d'or o argent. En les grans solemnitats el seu luxe supera l'imaginable. De vellut carmesí folrada de marts és la roba llarga, arrossegant, que porta Alfons, assegut damunt coixins de seda i or, cobricelat d'un pal·li doble brocat, el dia de la seva gloriosa entrada a la ciutat de Nàpols, passant dalt del seu carro, com els antics triomfadors, per l'esvoranc obert a la muralla, precedit dels trompeters i timbalers, tenint davant el *siti perillós*, la seva divisa, seguit de la flor de la cort napolitana, i així corrent els carrers de la ciutat, voltat de símbols i al·legories, aturant-se a veure els balls i els entremesos, mentre dels balcons i terrats la gent exaltada llança crits d'exclamació i de victòria; i al damunt d'això el cel de Nàpols, i al costat d'això la mar blava del golf, obert com una lira.

Durant tota l'edat mitjana viu la moda de les robes moresques, moda que subsisteix encara en el quatre-cents, ja molt decadent i atenuada. El Magnànim vestia així, alguna vegada, a l'estil turc, una ampla túnica llarga fins a terra, o l'aljuba i l'alfilem moresc, obrats amb fils d'or i de seda, brodats de colors, ornats amb lletres aràbigues.

Anava sovint amb el cap descobert. Altres vegades duia un caputxó fosc que duu el nom absurd de *papafigo* i que tenia una forma més fantàstica que el nom: capell alt, punxegut, corbat com un monumental bec d'ocell. Al costat trobem els capells de sol fets de llana, els de palla, guarnits amb sedes, amb cordons d'or.

Als peus, sabates de pell o de roba, sense cuiro a la sola, la qual cosa obligava a sortir a cavall o a emprar una mena d'esclòps per a anar pels carrers mai massa polits.

A les mans, guants, amples als punys, brodats amb flors o temes geomètrics, ornats amb les barres reials o amb alguna de les divises d'Alfons: el mill, el llibre, la gara, la gerra. Un guanter francès, anomenat Floret, establert a Barcelona, és el servidor del rei, que li permet, mercè poc freqüent, posar les armes reials a fora la botiga.

Per a la caça, la indumentària, naturalment, canviava: un jupó ajustat, un mantell curt i uns estivals, llargues polaines amb sola; a les mans, uns guants forts de cuiro, o bé, si era caça d'ocell, un sol guant a la dreta, la mà en què es portava el falcó. Però a la guerra o el torneig, les millors milaneses o les cotes de malla catalanes o franceses, sovint amb incrustacions d'or i pedres, i cobertes amb mantells de colors esclatants; al braç, l'escut, lllis o treballat, amb les armes del rei o les seves divises; al cap, l'elm ornat d'or i plomes precioses.

El Magnànim era singularment afectat a aquests dos esports: caçar i bornar. L'apassionaven ja en la seva joventut, i en envellir no els abandonava.

Vegeu com justifica la primera d'aquestes seves afeccions:

Jatsia los nobles cavallers e gentils hòmens, ciutadans e burgeses de nostres regnes e terres, per llur natura e condició sien e degen ésser dedicats al virtuós exercici d'armes, per lo qual los dits nostres regnes e terres e la cosa pública d'aquelles, sots nostra victoriosa e triomfal bandera, són molt benaventurosament defeses e posats en dolçor de pau i tranquil·litat, emperò, cessant o no estant necessari lo dit exercici d'armes, no és cosa decent o comendable que estiguen en vicisús repès, de què vénen quaix innumerables mals; per què fonch cosa conivent e còngrua als dessús dits, en lo dit cas, entendre amb auells e cans al fet o exercici de caça, com en aquell sia prefigurada plasent pugna e batalla a què los sobredits deuen, segons llur natura, estat e condició, en lo dit cas, molt ésser inclinats.

Sembla que estiguem llegint no una lletra reial, sinó el pròleg d'un llibre de caça, com aquell de caça de mont que tenia a la seva biblioteca.

Giménez Soler va publicar l'itinerari del Magnànim. Fullejant-lo es veu bé com el rei estava poc en un mateix lloc i com contínuament els seus afers el portaven d'una banda a l'altra. La cacera escurçava el camí, i caçant anava sovint Alfons, tot fent el seu viatge.

De tota caça s'agradava: de perdius, llebres, francolins, com del cèrvol, del senglar o de l'ós. Mantenia una quantitat infinita de gossos de tota mena —llebrers, podencs, alans—; astors de tota procedència; falcons pelegrins, sacres, grifalts, bastards, provençals. Un exèrcit de munters i sotsmunters, falconers i ajudants, els atenia, tots vestits amb la lliurea del rei, muntant cavalls magnífics, portant una despesa formidable.

Gossos i falcons eren presents que rebia sovint, i que feia sovint així mateix. És prou coneguda aquella poesia de n'Ausiàs March per demanar-li un falcó:

Mon bon senyor: puis que parlar en prosa
no'm val ab vós per haver un falcó,
en rims ho dic, sens por que'm digau no;
oc serà'l test, mas dubté'm de la glosa.

La cacera entrava sovint en els programes de les festes àuliques: en la recepció magnífica que féu Alfons a Frederic III que acabava de coronar-se a Roma, on el papa havia beneït el seu matrimoni amb la neboda del rei, hi trobarem les danses, els concerts, els torneigs i els convits amb el tinell parat amb tota la vaixela d'or i argent, amb taules llarguíssimes sempre plenes de viandes, amb fonts que ragen vi inexhauriblement i en les piques de les quals neden les copes d'argent que s'enduu l'assedegat després de beure, talment com si les planes del

Tirant tornessin realitat i vida. Hi trobarem també la cacera dels reis en una fresca vall, davant un petit turó on s'aixequen les tendes magnífiques de l'emperadriu, de la nora d'Alfons i de Lucrècia, la seva enamorada, belles dames bellament arreades que esguarden des de llurs miradors l'ardiment dels cavallers que llancen a les feres les segures sagetes.

Plaïen encara al Magnànim els jocs, les danses. Tot sovint demana que li enviïn moratelles balladores; té a la seva cort Alí Amar, Fàtima i Sahat, moros joglars, Moratxo, Abdal·là i altres diversos moros balladors; passa per Barcelona un voltejador i el fa anar al palau per «fer alguns tempraments», i el paga amb deu florins d'or.

Més especialment es delitava amb la música. Són innombrables els ministeris, els sonadors que desfilen per les planes dels registres de la cancelleria, catalans, francesos, espanyols, italians: Perririet i Bonsenyor, Nicola i Abraham i Stela i tants d'altres; Roderic, dit de la Guitarra; Eduard de Vallseca, sonador d'arpa, de rabel i de bandúrria; Joan Montpalau, sonador de psalteri; els tocadors de viola i de llaüt. I, al costat de tots ells, els cantors: Salvilla, Aliot, Anaquí, amb grossos sous i freqüents estrenes.

On el rei posà un esment especial fou en l'organització de la seva capella, que va arribar a ésser famosa al món. Quan l'emperador la sent a Nàpols, tot i venir de Roma, en resta admirat i sorprès. El Magnànim no va plànyer esforç ni sacrifici per a fer-se amb els millors xantres, amb els millors tenoristes. Va enviar a Roma expressament una missió, que porta lletres de creença i uns capítols de coses a fer, com els de qualsevol ambaixada solemne, únicament per a cercar cantors i contractar-los. Jaume Torres, un dels mestres de la capella, segueix tot el regne buscant infants de bona veu per dur-los a Nàpols. Altres enviats anaven amb finalitats semblants a França i Alemanya. Quan vol que l'acompanyi un cert Filipot, tenorista, encarrega al batlle general de Catalunya que ell mateix el visiti i li parli amb «les pus persuasives paraules e maneres». Al rei de Castella, que li ha demanat un cantor, li contesta:

De los dos milores tenoristes que nós havemos, de present, en la nuestra capiella vos enviamos en uno, el que no ha parecido seyer más idóneo e suficiente a vuestro servicio; el otro es de nación d'Alamania e ha ciertos accedientes en su persona, entre los otros, es lunático, car cierto tiempo es estado que no había seso, e es tal, que buenamente no puede partir de ciertos companyones de su nación que son de la dita nuestra capella, antes en la hora que cuenta su voluntad fuese constrenyido, sería perigloso de tornar en frenesía... nós havemos enviado por fazernos venir tenoristas de França e d'Alemanya, e el primero que hayamos que conescamos seyer bueno, vos lo enviaremos.

La major part d'aquests músics i cantors i tots els de la capella seguien el rei en els seus viatges i mudances. Els prínceps se'ls deixen mútuament. Alfons tot sovint en demana a l'emperador o al delfí de França pel «gran plaer que pren oint els sons e les novelles obres».

Un príncep del Renaixement havia de tenir una cort d'artistes, no solament de músics i cantors; havia de tenir el palau parat de bells tapissos, de belles pintures i escultures; li calien belles joies per al seu propi ornament i per a fer-ne present generós als servidors, als ambaixadors, als cavallers que visitaven la cort per exercitar-se en el noble art de cavalleria.

Alfons no sembla pas haver estat un gran amador de la pintura ni de l'escultura. Certament el trobem relacionat amb en Borrassà, n'Huguet, en Reixach i alguns altres. Jacomart és el pintor àulic. Potser sigui el rei qui esguarda indiferent al costat de l'artista el dolorós martiri de sant Cugat en la taula meravellosa de mestre Alfons... És tan poca cosa, això, si ho comparem amb el que passava a les altres corts de la mateixa Itàlia! Víctor Pisà treballa pocs anys a Nàpols, el Laurana aixeca l'arc de triomf, segurament el monument artístic més interessant de la ciutat quatrecentista. Això és poc, encara. En el palau del Magnànim podia veure's el primer quadre flamenc entrat a Itàlia, però era en Mercader, el batlle de València, esperit despert i agut, qui l'havia comprat, en passar Van Eyck amb l'ambaixada del duc de Borgonya. Així, quan Alfons contesta al cardenal d'Aquileia per agrair-li les pintures i l'estàtua que li ha enviat i li explica com arribava al palau cansat d'una cacera que havia durat tot el dia, sense haver ni menjat, mort de fam i de fatigs, i en saber que el cardenal li havia tramès tan belles obres, «deliberé satisfacer antes al deseo que al cuerpo», i sense prendre repòs havia volgut contemplar-les, hom pensa en aquella dita del mateix rei —«el mundo se rige en la mayor parte por opinión»— i creu la resposta més gentil que sincera.

Altra cosa és pel que esguarda els tapissos o les joies, dels quals el rei era sobremanera apassionat. Ell havia trobat a Nàpols la famosa tapisseria dita *la Pastorel·la*, feta a l'agulla amb or, seda i argent, sobre vellut; Jummonte parla de la sèrie de la Passió del Crist, comprada a Flandes per cinc mil ducats, obra de mestre Roger. Alfons enviava contínuament gent amb l'encàrrec de comprar tapissos, recomanada als mercaders catalans establerts a les ciutats flamenques, a Bruges principalment, on hi havia cònsol català i on els nostres conacionals eren tan nombrosos que arribaven per la quaresma a fer-se enviar el predicador de Barcelona.

Mestre Guillem del Vaixell treballa pel rei, a Barcelona primer, a Flandes després; i Alfons li escriu respecte d'uns tapissos que volia fer per al palau de València:

Som cert que entervenint-hi vós serien tan notables com los desijam... los obrets en manera que facen delir nós e a tots los altres qui els veuran, e sien de bones llanes e colors, e es mostren obra reyal, car nostre desig és que sien dels bells que es puixen divisar e obrar, així de caces com de batiments e altres noves invencions.

Intentar donar una idea, ni tan sols aproximada, de la riquesa del Magnànim en joies de tota mena, és cosa impossible en aquesta ocasió. A cada pas surten en els registres, i llur enu-

meració omple planes i planes dels inventaris publicats i inèdits. Els noms dels argenters que han treballat per a ell, des d'en Berenguer Palau, que fa la vaixel·la, a mestre Lleopard, que fa les figures dels apòstols, formarien una llista interminable.

I no cal esmentar els collars d'or amb les empreses del rei, els braçalets i fermalls, les creus i cinyells, els ceptres i corones! I els esmalts innombrables, amb armes i divises, amb figures de sants i figures paganes, amb escenes de combat i escenes de caça! I l'oratori d'or de la capella, guarnit de diamants i perles i safirs, amb la Passió de nostre Senyor al mig, el Pare Etern dalt, i sants i santes a banda i banda, i a l'exterior l'Anunciació, la Santa Cena i la Coronació de nostra Dona! Al costat poseu, encara, els cristalls preats ornats d'or, incrustats de pedres. I les pedres mateixes soltes que el rei cerca amb delit quan són de singular bellesa. Al prebost de París envia un missatger especial sols per poder veure un mirall que té de diamant i una perla de grandària poc corrent. Un altre va a Venècia per gestionar la compra d'un robí. Generalment són els argenters o els marxants mateixos qui li ofereixen les pedres més rares, les joies millors.

L'argenteria, junt amb el guarda-robes del rei, es custodiava en una torre del Castell Nou, dita Torre de l'Or; els ambaixadors no marxaven pas sense veure-la, i tots restaven admirats de tanta riquesa. Del tresor formava part encara la col·lecció de monedes antigues que havia anat aplegant el rei, única dèria d'antiquari que d'ell ens sigui coneguda.

Havem seguit fins aquí, molt ràpidament, les principals afeccions del Magnànim: la caça i el torneig, els jocs i la música, els tapissos i les joies i les velles monedes. Cap d'elles, però, no li hauria donat el nom que té en la Història, ni per elles hauria guanyat la justa fama de mecenas del Renaixement. I és que la passió del rei Alfons, la que el dominava i se l'endua, no era cap d'aquestes: era la de l'estudi, era el seu afany de saber sempre desvetllat, era l'amor als llibres i als qui els fan, era el delit d'atraure l'erudit, l'humanista, el poeta; era aquella curiositat viva que el feia recercar el viatger que arribava de les terres misterioses del preste Joan, que li feia encarregar a en Vilamarí, quan sortia a cors amb les seves naus, que li portés «les bestioles o aucells de stranya manera» que trobés, sens dubte per acréixer la seva col·lecció d'«estruços, ocells, bísties e alimanyes», com abans havia comanat a en Lluís Despuig (el qual estava a l'ambaixada de Florència) que li fes veure de totes maneres l'unicorn que hi havia venal a la ciutat.

És un cas singular, el del rei Alfons. Ell era nat a Medina del Campo, en plena Castella. Criat al costat del seu pare il·lustrat i ignorant, era més destre a bornar que fet a l'estudi. Quan ve a Catalunya, el seu esperit es desvetlla, i aviat aquí fa amistats, fermes i duradores. Però és en arribar a Itàlia que es desclou; és un món nou el que s'obre als seus ulls, i la febre de l'Humanisme el pren i l'arbora. «Vete, vete a estudiar!», cridava amb ira als xicots desvagats que trobava pels carrers de Nàpols.

I ell mateix s'hi posa, a estudiar, sense dar-se'n vergonya. Com un infant, es posa a aprendre les moltes coses que no sabia, començant pel llatí, traient el temps d'on podia, dormint

amb el llibre sota el coixí per aprofitar les hores d'insomni. Busca els llibres amb daler, en compra, n'encarrega: sap que a Pisa hi ha uns manuscrits de clàssics i envia un hom a buscar-los; recull llibres grecs que li cal després fer traduir per a entendre'ls; abandonant sovint els altres béns, es reserva els llibres de l'herència dels parents que se li moren, dels estudiosos que no deixen hereus; fa una llei prohibint-ne l'exportació; llegeix tots els que li vénen a les mans, començant per la Bíblia; organitza una biblioteca amb un *custos librorum*, biblioteca que cada dia creix i que acaba essent una de les més importants d'Itàlia; els qui tenen alguna cosa a demanar-li saben que la millor manera de fer-se'l propici és regalar-li llibres; quan refà el Castell Nou va sempre amb el Vitruvi a la mà; quan se'n va a la guerra se n'enduu els *Comentaris* de Cèsar. Així es forma el seu esperit, desordenadament, amb grans llacunes que el tracte amb la gent havia d'ajudar-lo a omplir.

Ben aviat es forma a Nàpols, al seu voltant, una cort literària i erudita potser no superada per cap altra d'italiana; cort integrada per la gent més diversa i contradictòria: al costat del marquès de Santillana i d'Enric de Villena, en Jordi de Sant Jordi, n'Andreu Febrer i n'Ausiàs March; amb en Joan Soler l'humanista, mossèn Borra el joglar; i els italians encara: el Valla, el Panormita, el Fazio, el Manetti, Eneas Silvio, i tants d'altres; i els filòsofs, i els teòlegs, i els metges, i els juristes... tots parlant, discutint, escrivint, barallant-se. A tots el rei dóna càrrecs i diners sense comptar: Jordi de Sant Jordi és cambrer reial; Ausiàs March té un ofici al palau; per una part de la seva història rep Bartomeu Fazio mil cinc-cents florins; el Panormita té una renda, un palau i una vil·la, presents del rei... i així amb tots els altres. És en aquesta vil·la del Panormita on neix el Porticus Antonianus, que serà després l'Acadèmia Pontaniana. El rei hi va quan pot. Es llegeix i comenta un tros de Virgili, de Ciceró o de Sèneca, després es discuteixen temes de filosofia, i la conversa s'allarga fins entrada la nit, interrompuda només pels patges que porten la col·lació de vins i confitures.

Jo voldria parlar últimament de l'esperit religiós del Magnànim.

Deia ell alguna vegada que li hauria plagut ésser ermità i com Julià de Palerm viure en una verda vall, prop d'un temple antic, en una pobra cabana, conreant l'hort ben regat, donat alegrement a Déu. És possible que fos sincer dient això; és més probable que no fos sinó paraules dites sense pensar-les molt, al corrent d'una conversa.

Un esperit religiós és excepcional en el seu temps i més encara a Nàpols, i el rei Alfons en aquest punt no era pas l'excepció.

Certament ell, quan era a ciutat, i fins sovint fora d'ella, oïa missa cada dia; el Panormita assegura, potser aventurant-se massa, que resava les hores, dejunava els divendres i passava amb pa i aigua les vigílies de les festes de nostra Dona. El dijous sant rentava els peus a seixanta pobres, els servia a taula després, i els dava, en anar-se'n, vestits nous i diners. Acompanyava el combregar si el trobava pel carrer, i tenia devoció a les relíquies: els monjos de sant Atanasi li envien una mà del fundador i un os de sant Antoni; es resisteix a tornar el cos de sant Lluís que s'havia endut de Marsella llavors del barreig de la ciutat; s'ocu-

pa de fer donar a Cosme de Mèdicis, potser en agraïment d'un Titus Livi que aquest li havia tramès, unes relíquies de sant Cosme i sant Damià; en visitar una malalta li fa portar la relíquia de santa Serena, invocada especialment pel seu mal. I poca cosa més sabem de les seves devocions.

En canvi, escriu al majordom, en dia de peix i de dejuni: «com siam acostumats menjar carn, pregam-vos que us en façats aparellar secretament per nós tot sol». Porta al dit un anell que cura de tot mal i té relíquies a l'espasa per a deslliurar-se de malefici. Creu en profecies i averanys i en moros fetillers i jueus nigromàntics. Que no sols va encomanar-li l'humanisme, Nàpols, al rei Alfons, que hi féu tan llarga estada.

I acabo aquí aquestes notes, desordenades i mal compostes. Alguns aspectes de la vida del Magnànim he pogut solament presentar; altres n'he deixats, o perquè m'haurien pres més temps del que dispo, o perquè haurien donat un aire de perillosa murmuració a aquest pobre assaig.